

УДК 94+39+91](=161.2)(438+437.6+477.8)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.03.781>

ЛЕМКІВЩИНА, ЛЕМКИ ТА ЛЕМКІВСТВО: ВИКЛИКИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

Ігор ЛЮБЧИК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4649-5785>

доктор історичних наук, завідувач кафедри,
Івано-Франківський національний медичний університет,
кафедра українознавства і філософії,
вул. Галицька, 2, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: lubczyk-79@ukr.net

Ihor LYUBCHYK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4649-5785>

Doctor of Historical Sciences,
Head of the Department,
Ivano-Frankivsk National Medical University,
Department of Ukrainian Studies and Philosophy,
2, Halytska Str., 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: lubczyk-79@ukr.net

LEMKIVSHCHYNA, LEMKI AND LEMKIVSTVO: CHALLENGES OF THE MODERN AGE

У статті автор приділяє увагу одному з найзахідніших українських історико-етнографічних регіонів — Лемківщині, яка географічно сьогодні знаходиться за адміністративними кордонами України.

Метою роботи і є проаналізувати особливості етнополітичних викликів перед лемками у новітню добу, та акцентувати увагу на проблемах збереження та гуртування сучасного лемківства як потужного громадського і культурного руху.

Джерельну базу роботи складає репрезентативний матеріал, зібраний впродовж тривалого часу. Територія дослідження охоплює географію проживання лемків, їх нащадків в Україні, Польщі та Словаччині.

Методологія дослідження базується на теоретичному аналізі, систематизації й узагальненні, історичному огляді та спостереженнях автора.

Після системного аналізу, дослідницьких візій, зважених оцінок та узагальнень, автор доходить висновку, що Лемківщина як регіон, лемки як етнопугупа і сучасне лемківство у новітню добу перебували в епіцентрі особливих політичних викликів від нав'язування громадських ініціатив, запровадження політики державної асиміляції до насильницької депортації, які мали своїм завданням знищити регіон і затерти сліди національної пам'яті лемків.

Ключові слова: Лемківщина, етнополітика, лемки-русини депортація, лемківство.

In this article, the author focuses on one of the western most Ukrainian historical and ethnographic regions — Lemkivshchyna — which today lies beyond the administrative borders of Ukraine.

The aim of this paper is to analyze the specific ethno-political challenges faced by the Lemkos in the modern era and to highlight the issues of preserving and consolidating the contemporary Lemko community as a powerful civic and cultural movement.

The source base of the study consists of representative material collected over an extended period.

The research area encompasses the geographical distribution of the Lemkos and their descendants in Ukraine, Poland, and Slovakia.

The research methodology is based on theoretical analysis, systematization and generalization, historical review, and the author's observations. Following a systemic analysis, research perspectives, balanced assessments, and generalizations, the author concludes that Lemkivshchyna as a region, the Lemkos as an ethnic group, and the contemporary Lemko community in the modern era have been at the epicenter of distinct political challenges.

These ranged from the imposition of civic initiatives and the implementation of state assimilation policies to forced deportations, all of which aimed to destroy the region and erase the traces of the Lemkos' national memory.

Keywords: Lemkivshchyna, ethno-politics, Lemko-Rusyns, deportation, Lemkos identity.

Вступ. Новітня російсько-українська війна зобов'язує сучасників все більше перейматися історією, щоб не загубити правду минулого і не дозволити не тільки ворогу, а й усім недоброзичливцям маніпулювати і фальсифікувати сторінками української минувшини.

На пограниччі Польщі, Словаччини та України дослідники локалізують історико-етнографічний регіон, Лемківщину. Проте лемки та їхня культура, на відміну від інших українських етнографічних груп, від середини ХХ ст., через депортаційну політику СРСР і Польщі, опинилися перед загрозою асиміляції.

Метою статті є проаналізувати особливості етнополітичного розвитку Лемківщини, виявити характерні ознаки збереження національної ідентичності лемків, незважаючи на усі виклики, пов'язані зі спробою затерти сліди Лемківщини як регіону та лемків як етногрупи, та акцентувати увагу на проблемах сучасного лемківства як потужного громадського і культурного руху пов'язаного зі збереженням і популяризацією лемківської етнографічної групи.

Методологія дослідження базується на теоретичному аналізі, систематизації й узагальненні, історичному огляді та спостереженнях автора.

Основна частина. Останні десятиліття проблеми Лемківщини, як історико-етнографічного регіону, і лемків як етнографічної групи були предметом дослідницьких студій у колективних наукових працях українських вчених про Лемківщину, підготовлених науковими інститутами під егідою НАН України [1], а також наукових статей М. Зан [2], О. Фабрики-Процької [3], В. Наконечного [4], І. Любчика [5; 6] та польських дослідників Б. Гальчак [7], А. Карчмаржевський [8], М. Пецух [9], П. Тішинська [10], словацьких дослідників М. Мушинки [11], М. Сополіги [12].

У часи княжої доби Лемківщина належала до складу Київської Русі, Галицького, а пізніше і Галицько-Волинського князівств. У ХІХ ст. територія Лемківщини була у складі Австро-Угорщини, зокрема її галицька частина перебувала під впливом польської адміністрації, а закарпатська — під Угорською короною. Усупереч різним антиукраїнським впливам в останні роки ХІХ — початку ХХ ст. на Лемківщині почав зароджуватися просвітницький рух, метою якого було утвердження українських національних ідеалів. З початком ХХ ст. було засновано фі-

лії товариства «Просвіта» у Новому Санчі, Яслі та Сяноку. Маючи на меті розширити українські національні впливи серед лемків.

Початок Першої світової війни паралізував український національно-культурний рух на Лемківщині, яка стала ареною активних воєнних дій. Окупація регіону російськими військами у вересні 1914 — травні 1915 рр. лише активізувала москвофільські настрої серед населення. Особливо трагічними для лемків під час Першої світової війни були арешти та відправка до концентраційного табору Талергоф, у якому опинилося майже 5000 осіб [13, с. 60].

Визвольні змагання українського народу 1917—1923 рр. стали переломним етапом в етнонаціональних процесах на Лемківщині. Під впливом національно-державницьких устремлінь українців Галичини у 1918 р. частина лемків стала на захист ідеї української державності. Революційні події в Києві та Львові активізували українські національні домагання серед населення та пожвавили етноконсолідаційні процеси в регіоні. Листопадові події у Львові вплинули на національне піднесення серед лемків, унаслідок чого, за висловом одного зі священників, «на Лемківщині почалась повинь віч, нарад та сходин, які відбувалися майже в кожному селі» [14, с. 5]. У східних лемківських громадах було засновано Повітову Українську Національну Раду для Сяноцького повіту з центром у с. Вислок Великий. Її головою було обрано о. П. Шпильку, а вчителя Г. Судомира призначили керівником Українського повітового комісаріату. Цей осередок національно-державницького життя одержав в літературі неофіційні, на нашу думку, не зовсім виправдано, назви Східнолемківська, Вислоцька або Команчанська республіки, що є невірним, оскільки національний поступ на Лемківщині відбувався на підтримку Західноукраїнської Народної Республіки, проголошеної у Львові. Подібний осередок національного визволення утворився і на Пряшівщині у листопаді 1918 р. у с. Любовня, під проводом о. Омеляна Невицького [15, с. 612].

Проте за наслідками Паризької мирної конференції закарпатських лемків було приєднано до Чехословаччини, а галицьку частину Лемківщини — до Польщі. Цей штучний поділ став трагічним уроком, який винесли лемки, як і усі українці з національно-визвольних змагань 1918—1923 рр., а події на Лем-

ківщині 1918—1919 рр. стали яскравим свідченням боротьби місцевого населення за національне визволення, яке відбувалося в контексті загальнонаціональних процесів українського державотворення.

З початком 1920-х років місцеве греко-католицьке духовенство разом із свідомою місцевою інтелігенцією продовжувало у різний спосіб чинити опір польській владі. Тогочасна місцева періодика повідомляла про часті арешти та ревізії місцевої інтелігенції [16].

З початком 1930-х років процес утвердження ідеї української соборності серед лемків відбувався під впливом двох чинників, які, з одного боку, його генерували, а з іншого — нейтралізували. Її становленню сприяла активізація національно-політичних та культурно-освітніх процесів. З іншого боку, польський уряд розпочав політику державної асиміляції, яка концентрувалася на нав'язуванні ідеї про етнічну окремішність лемків.

Українські орієнтири серед лемків утверджувалися через освіту. Проте активна діяльність учителів, викликала занепокоєння у польських властей. Їх результатом стало усунення майже всіх свідомих українських вчителів із Новосанчівського, Горлицького та Грибівського повітів [17].

Із початком 1930-х років на Лемківщині розширюється мережа місцевих осередків товариства «Просвіта». Проте їх динаміка заснування швидше прогресувала у східних повітах. З метою популяризації та активізації українського національно-культурного руху на Лемківщині, у грудні 1932 р. було відновлено діяльність Лемківської комісії товариства «Просвіта» [18, арк. 4]. Особливе значення для активізації українського руху мав вихід у січні 1934 р. газети «Наш лемко», завданням якої було «ширити на християнсько-католицьких закладах українську освіту, свідомість та культуру на Лемківщині» [19]. Утвердженню ідей української соборності у 1930-х роках сприяла активізація етнокультурних впливів, які привертала увагу щораз більшої частини місцевого населення. Резонансною була подія 1936 р., зокрема збори на горі Яворина біля Криниці, у яких взяло участь понад 200 лемківських хлопців і дівчат, де співали українські пісні, серед яких — «Ще не вмерла Україна», та танцювали українські танці. Тип цих зборів, як доносила поліція, був маніфестаційно-український. Число покараних доходило до 100 осіб [20].

Черговим викликом для лемків стало створення у лютому 1934 р. Апостольської адміністрації для Лемківщини, метою якої було нейтралізувати впливи греко-католицького духовенства на розвиток українського національного руху серед лемків. Проаналізована архівна документалістика засвідчує, що це був винятково етнополітичний маневр польських властей. Новостворену структурну організацію очолив уродженець Лемківщини о. Василь Масцюх, який орієнтувався на побажання уряду Польщі, що суперечило українофільській діяльності Перемишльської єпархії, яку очолював єпископ Йосафат Коциловський.

Водночас активна національна позиція греко-католицького духовенства натрапляла на численні намагання польської влади послабити її. У 1935 р. ординаріат ААЛ видав розпорядження про заборону співати у церкві пісню «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», яка, як стверджувалося у розпорядженні, є своєрідним українським гімном. Було прийнято рішення, щоб спів цієї пісні в церкві вважати за недозволену маніфестацію у святому місці [21, арк. 266]. Ще напередодні, з метою нейтралізувати впливи духовенства на розгортання українського національного руху серед лемків, влада у 1933 р. розпочала переселення греко-католицьких священників [22, арк. 83]. У серпні 1935 р. був складений список, до якого увійшли 16 найактивніших священників, яких мали перевести з ААЛ у Перемишльську єпархію. Звідти таку ж кількість планувалося переселити на Лемківщину [23, арк. 18].

У міжвоєнний період пропаганда москвофільського руху серед лемків найкраще відбувалася через мережу читалень Товариства імені Михайла Качковського. За нашими підрахунками, станом на 1936 р. на Лемківщині налічувалося 64 осередки [24]. З огляду на поступову втрату позицій москвофільства на Лемківщині, спостерігалися випадки переходу членів читальні імені Михайла Качковського до читальні товариства «Просвіта». Загалом культурна діяльність москвофілів та старорусинів зосереджувалась насамперед на святкуваннях «Днів руської культури» та пам'ятних днів жертв Талергофу, окремі з яких збирали численну аудиторію.

Слід уточнити, що осередки москвофільського руху на Лемківщині, які в довоєнний час поширювали проросійські впливи, упродовж міжвоєнного періоду здебільшого намагалися розвивати та утверджу-

вати староруські ідеї. Зокрема, більшість читалень імені Михайла Качковського у міжвоєнний період перебувала саме під впливом старорусинів [25, арк. 79 а]. Хоча загалом впливи цих течій так перепліталися у контексті діяльності читалень імені Михайла Качковського, що важко було їх відокремити. Однак старорусинство як відгалуження москвофільського руху під впливом державно-політичних умов набуло нових ідейних рис.

Користуючись складним соціально-економічним становищем населення, москвофіли розпочали серед лемків таємну агітацію, осередком якої було містечко Криниця, за виїзд до СРСР, де, згідно з джерелами, «агітатори обіцяли «райське» життя». На початку 1934 р. було зібрано навіть декілька тисяч підписів бажаючих [26]. З метою ефективнішої агітації, у серпні 1934 р. у Львові була підготовлена і видана брошура Сергія Зиніна «Лемковина — Сибір» [27, с. 2]. Намагаючись акцентувати увагу на складній соціально-економічній ситуації на Лемківщині, автор ніби виправдалоно аргументував, що «умови складаються так, що знову прийдеться лемкам вернути на свій старий східний шлях» [28, с. 12]. Ніби дорікаючи занепаду в Європі та Америці, він розхвалював радянську систему, колгоспний лад. Свій маніпулятивний текст автор намагався підкріплювати підібраними листами радянських селян, у яких вони вихваляють радянський лад. Подібна риторика засвідчує, наскільки фальшивою, підступною, але лояльною без елементу примусу була політика москвофільських агітаторів за переселення лемків до СРСР. А загалом вона була одним із структурних компонентів етнополітичних практик щодо лемків упродовж усього міжвоєнного періоду.

Активну роботу з пропаганди руськості серед лемків проводило і емігрантське середовище, де особливо в 1927—1946 рр. своєю активністю виділявся Дмитро Вислоцький, відомий у творчих колах як Павло Гунянка. Він за висловом однієї з газет: «Веде міцну агітаційну роботу. Його сила переконування є величезна» [29, с. 3]. З огляду на це, у 1934 р. П. Гунянка виїжджав навіть до Москви у справі переселення лемків до СРСР. За результатами поїздки, він отримав згоду радянських органів, однак на це не погоджувалися польські власті [30, с. 84].

У контексті російської пропаганди серед лемків її складовою є осмислення етно-конфесійного вимі-

ру суспільних взаємин. Це питання актуалізується, коли зважити, що паралельно з національною ідентифікацією у колективній свідомості етнографічної групи (маємо на увазі насамперед лемків) сформувалося конфесійне самоусвідомлення. Лемківщина як один з найвіддаленіших на захід українських історико-етнографічних районів у міжвоєнний період стала об'єктом експериментів, не тільки політичних, а й релігійних. Серед них виділяється «лемківська схизма» — поширення серед лемків москвофільсько-православної агітації та перехід лемків із греко-католицизму на православ'я.

Особливо активно поширення москвофільсько-православної агітації серед лемків спостерігалось на початку другої половини 1920-х рр. У листопаді 1926 р. у с. Тилява Кросненського повіту відбулося перше православне агітаційне віче, на якому були присутні посол до Варшавського сейму, православний єпископ зі США, вчителі із села Тилява та окремі греко-католицькі священики [31, с. 9]. На основі вивчених документів можемо констатувати, що політичний тип православної агітації на Лемківщині мав однозначно москвофільське спрямування. Отож, через зміну віросповідання лемків провокували на зміну ідентичності. Все це призвело до того, що на 1931 р. на православ'я на Лемківщині перейшло 44 громади [32].

Наприкінці 1930-х років під впливом національно-визвольних змагань закарпатських українців відбувалася солідаризація значної частини лемків навколо ідеї українського державотворення. Створення народної оборони «Карпатська Січ» мобілізувало лемківську молодь, яка масово почала переходити чехословацький кордон і вливатися у лави січовиків. За нашими підрахунками, на основі щоденних звітів Львівського воєводського управління, від кінця листопада 1938 р. і до першої половини березня 1939 р. із Ліського, Сяноцького та частково Кросненського повітів намагалися перейти кордон на Закарпатську Україну з метою вступу до українського легіону орієнтовно 270 лемків, із яких 40 були затримані під час переходу [33, арк. 219 зв.].

Початок Другої світової війни став новим випробуванням для населення Лемківщини. Територія регіону опинилася у сфері впливу Німеччини та увійшла до складу Генеральної Губернії з центром у Кракові. Тільки ОУН визначила своїм завдан-

ням, через освідмлюючу діяльність, спинити вплив лемків до СРСР, паралізуючи більшовицьку акцію. Юліан Тарнович писав про «свій пропагандивний рейд по Лемківщині проти більшовицької агітації за виїзд за Сян» [34, с. 56].

Загалом із самого початку радянської окупації Галичини у 1939 р., власті вдалися до посиленої пропаганди серед лемків за виїзд до СРСР. Натомість із початком Другої світової війни, зважаючи на більшовицьку окупацію Східної Галичини, звідти на Лемківщину почали прибувати свідомі та ідейні українці, які вели активну громадську діяльність серед лемків у культурно-освітніх закладах.

Починаючи з вересня 1944 р., коли було укладено радянсько-польську угоду, у житті лемківської спільноти наступив період, який характеризувався боротьбою за збереження національної самобутності в умовах дисперсного розселення. Джерела повідомляють, що практично у кожному селі чи присілку відбувалися розмови з населенням, у яких злидням на Лемківщині радянські агітатори протиставляли заможне життя в СРСР. Подібну усну пропаганду більшовики підсилювали різними кличами, брошурами та відозвами [35, с. 54].

Свідомо частина місцевої інтелігенції регіону усвідомлювала пасивну позицію міжнародної спільноти щодо депортації. З огляду на це, беремо до уваги відкритий лист українців, які живуть за лінією Керзона, під назвою «Всьому цивілізованому світу» 1945 р., підготовлений від імені українських жителів етнографічних територій, які лежать на захід від р. Сян, і звернений до представників та урядів Великобританії, США, Франції, Швеції, Швейцарії, Туреччини, особисто до всіх глав християнських церков і до совісті всього людства. У цьому листі йдеться «про страшні насильства і безправ'я, яке допускає армія та органи польського правління, сліпо виконуючи інструкції і розпорядження Москви. Місцеве населення не хотіло і не хоче ні при яких умовах залишити свої землі ... Однак представники польських і радянських урядів весь час від осені 1944 р. проводили не добровільне переселення, а примусове виселення. Коли не оправдалася пропаганда, польський уряд у серпні 1945 р. кинув регулярні війська для примусового виселення українців» [36, с. 43].

Найжорстокішою акцією проти місцевого українства у квітні-липні 1947 р. була операція «Вісла»,

яка безпідставно у мирний час мала своїм завданням не тільки переселити рештки лемківських родин, а це близько 30000 осіб, а затерти сліди їхнього національного образу. І цього разу міжнародна спільнота пасивно повелася щодо подій, пов'язаних із операцією «Вісла». Ніби слова докору на шпальтах газети «Наше життя» у Мюнхені звучало: «Трагедією, що її переживає наш народ, в сучасну хвилину, повинні зацікавитися міжнародні чинники, принаймні ті, що сидять поруч з сьогоднішніми найдемократичнішими урядами з-за залізної завіси за одним столом в ООН» [37, с. 4].

З перспективи часу, як і з самих документів, видається, що польські власті не приховували своїх завдань щодо прикордонних українських етнічних земель. В інструкції Міністерства повернених земель у листопаді 1947 р. відзначалося, що «головною метою переселення осадників Вісли є їхня асиміляція в новому польському середовищі, а тому необхідно докласти всіх зусиль, щоб ця мета була досягнута» [38, с. 297].

Нині тематика депортаційних процесів для українців і поляків є неоднозначною, як у трактуванні, так і у політиці пам'яті. Водночас вважаємо, що ставлення до складних і неоднозначних сторінок минулого та їх пам'ятників кожна країна визначає самостійно. За цього апелювати до досвіду сусідів, зокрема Польщі, — українцям немає сенсу.

Загалом депортація у 1944—1947 рр. місцевого населення з Лемківщини стала найтрагічнішим етнополітичним експериментом СРСР та Польщі, що доводилося пережити лемкам у новітню добу. Попри усі маніпулювання у тексті самої Угоди про т. зв. евакуацію, основою було яскраво виражене насильство. Наслідком депортацій стало знищення самого Лемківського етнографічного регіону в Польщі, лемки були розкидані по території України та Польщі. Після виселення лемків із батьківських теренів можемо говорити про втрату цілого своєрідного етнокультурного анклаву, де у попередні покоління відбувалася популяція колоритної лемківської етнокультури.

Упродовж 1944—1946 рр. влада розселяла населення у 17 областях УРСР. Звітуючи про хід переселенської кампанії, свідомо намагалася приховати будь-які непорозуміння між місцевим населенням і новоприбулими українцями з Польщі. Відверто перекручуючи реальну дійсність, вони відзначали, що

«відношення до переселенців місцевого населення добре і ніяких непорозумінь не було» [39, арк. 206]. Після прибуття перших виселенців у кожному селі влада намагалася розв'язати серед них політико-агітаційну роботу. Маючи проблеми із поселенням, зокрема нестачею вільних будинків, влада намагалася вирішити її, як свідчать документи, методом «уплотнення».

Натомість радянські власті у засобах масової інформації свідомо намагалися подавати перекручену інформацію, ігноруючи будь-які непорозуміння між виселенцями і місцевим населенням, підсилюючи подібного формату статті ідеологічною пропагандою. Проте доцільним буде відзначити: якщо загалом проблема виселення та поселення українського населення з Польщі і набула суспільного резонансу, особливо в питаннях соціальної адаптації, все ж ця тема не стала предметом активного обговорення в матеріалах періодики.

Серед західноукраїнських регіонів, куди найчисельніше прибували депортовані з Польщі лемки, була Тернопільщина. Загалом як і на Прикарпатті, поряд із основним вектором депортованих із західного етнічного порубіжжя, сформувався потужний потік виселених втікачів з боку попередньо розселених у центрально-східних областях. Упродовж трьох тижнів у серпні-вересні 1946 р. у Тернопільській та Сталінській (тепер — Донецька) областях, у місцях розселення лемків, перебував редактор москвофільської газети «Карпатська Русь» у США Дмитро Вислоцький, якого супроводжував редактор Всеслов'янського комітету Микола Філатов. Стенограма розмови розкриває особливості підступного ставлення представників влади і громадських діячів, які намагалися нав'язувати лемкам радянське погляди. У стенограмі є слова Д. Вислоцького, де він новоприбулих на Тернопільщину поділяє на три групи. «Перша, яка переселилася туди в 1940 р. Друга — яка була організована внаслідок переселення з Польщі в 1944—1946 рр., які не привикли і оглядаються. І третя, — які втікають із східних областей. У них ні хати, ні землі, ні господарства. З цими людьми треба щось робити, бо якщо так залишити, то вони все одно будуть пробиратися у Польщу» [40, арк. 62]. Окрім того, Д. Вислоцький повідомляв, що вони організували збори, де був повний зал і всі — лемки. Згадуючи про ті зібрання,

він стверджував, що лемки мають у США родичів і вони пишуть їм. «Вони думали, що я повертаюся в Америку і надавали мені багато листів для своїх родичів. Якщо пустити ці листи в Америку, то це матеріал для фашистської пропаганди»

Серед виселенців у новому краї з'явилися поціновувачі лемківської культурної спадщини, які душею і серцем прикипіли до збирання лемківського фольклору. Прикладом може бути лікар-стоматолог О. Гижа із с. Висова Горлицького повіту, який був виселений у м. Бережани. Все своє свідоме життя він збирав народний фольклор від лемків, за підсумками чого у 1972 р. у Києві побачив світ його збірник «Українські народні пісні з Лемківщини», до якого увійшло 300 пісень [41].

Назагал політичні обставини того часу в УРСР склалися не на користь лемків та їх культури. Режим не дозволяв популяризувати етнографічні особливості лемків та їх спадщину. А тому довший час про лемків і Лемківщину не з'являлося у пресі жодних відомостей. Був дозвіл лише на розвиток і популяризацію творчості лемківських різьбярів, пісенної творчості, але з умовою, щоб вона не мала розбіжностей із радянсько-партійною ідеологією. З початку дисперсного побутування лемків на території України частково робилися спроби зберегти їх культурну спадщину через організацію музичних колективів і музейне колекціонування. На початку 1960-х років державні органи Львівської області прийняли постанову створити при Музеї етнографії та художніх промислів відділ будівництва Музею народної архітектури. Вже у 1969 р. на території Музею народної архітектури і побуту (скансену) у Львові стараннями завідувача наукового відділу музею Івана Красовського було створено зону «Лемківщина». У вересні 1970 р. при скансені було створено перше т. зв. об'єднання лемків під головуванням І. Красовського. І хоча новостворене об'єднання в умовах партійного диктату не змогло розвинути належної діяльності, все ж виконало функцію першого історичного об'єднання лемків та дало поштовх до подальшої культурної праці.

Серед центральних українських регіонів, куди влада чисельно направляла виселенців із Польщі, а лемків зокрема, була Полтавщина. І все ж лемки на Полтавщині, незважаючи на своє розселення, намагалися гуртуватися. Практично донедавна у них залишалася

звичка збиратися на храмове свято на Спаса у Люте- ниськах Будищах, а на Різдво — у Шилівці. У пер- ші роки після виселення це був чи не єдиний спосіб спілкування, коли з усього району лемки сходилися пішки за 20—30 км, щоб зустрітися зі своїми рідни- ми і близькими. Співали пісень, згадували рідні міс- ця, ділилися радіщами і болем [42, с. 30].

Осередком чисельного скупчення лемків на Лу- ганщині, переважно із західних лемківських повітів, було с. Переможне Лутугинського району. Є. Галай- да із с. Чарна, який проживає у с. Переможне Луту- гинського району, згадував: «На Сході України нас називали бандерівцями, на заході України поляками, а в Польщі — українцями. Нас кругом сприймали як чужинців» [43, с. 55]. Серед дослідників немає єдиної думки з приводу проблеми збереження серед виселених лемків своєї етніки, їх думки навіть діаме- трально протилежні. За результатами польових до- сліджень у цьому краї Катерина Глуховцева заува- жувала, що «переселенці ... володіють говіркою, пе- реїнятою від своїх батьків, зберігають традиції свого краю» [44, с. 30]. Водночас дослідник українських виселенців на Луганщині Дмитро Байкеніч в одній із своїх студій [45, с. 150]. на основі архівних доку- ментів обґрунтовує тезу про поступову втрату своєї етнічно-культурної ідентичності.

Наприкінці 1980-х років політика, яка була пов'язана із «Оксамитовими подіями» у країнах Центрально-Східної Європи, сприяла пожвавлен- ню суспільно-культурного життя та виникненню гро- мадських організацій. На цьому фоні активізувало- ся і лемківство як потужний громадсько-культурний рух у межах громадських організацій, що представ- ляли широку палітру освітньо-виховної, культурної, релігійної та соціально-економічної життєдіяльності [46]. Починаючи з кінця 1980-х років почали вини- кати регіональні громадські осередки, довкола яких об'єднувався лемківський актив окремих областей. Однією з перших новозаснованих лемками регіо- нальних організацій в Україні було створення у лип- ні 1988 р. суспільно-культурного товариства «Лем- ківщина» для Львівської області. Львівський осере- док лемківської громади був одним із найактивніших, поступово розширюючи і урізноманітнюючи спектри своєї діяльності. Було створено Фондацію досліджен- ня Лемківщини, основним завданням якої мала стати видавнича діяльність. Тільки впродовж 10 років існу-

вання (1991—2001) під грифом «Бібліотека Лемків- щини» фундація видала 25 лемкознавчих брошур, зо- крема 8 щорічників Лемківського календаря. І хоча ці видання були переважно науково-популярними, все ж вони започаткували своєрідний «етап збирання лем- ківської спадщини», яким було закладено формуван- ня основ подальших науково-популярних розвідок. У 1990 р. обласне відділення товариства «Лемківщина» було створене у Тернополі. Оскільки в регіоні прожи- вала одна з найчисельніших лемківських громад, це товариство розвинуло активну діяльність, зосередив- ши свою роботу на формуванні районної мережі та за- лученні якомога більше виселених лемків [47, с. 27]. Окрім того, у м. Монастириська, яке стало своєрід- ним центром лемківства у Західній Україні, було від- крыто Музей культури лемків, під егідою якого щорічно проходить фольклорно-етнографічний фести- валь «Дзвони Лемківщини».

Через кілька років лемківські регіональні това- риства почали виникати у північній, центральній та східній частині України, формуючи своєрідну всеу- країнську мережу основних осередків по областях і районах. Поступово, із виникненням регіональних то- вариств, виникла необхідність централізації їх діяль- ності на всеукраїнському рівні. З цією метою прак- тично одразу з часу відновлення незалежності Украї- ни почали проводитися Всеукраїнські конгреси лемків (перший — у Тернополі (червень 1992 р.), другий — в Івано-Франківську (червень 1997 р.), третій — у Львові (листопад 2001 р.), який був одночасно Уста- новчим з'їздом лемків України, де ухвали створення Всеукраїнського товариства «Лемківщина». Вже на V з'їзді лемків України в м. Івано-Франківську, на якому автору довелося бути присутнім, було прийня- те звернення делегатів та учасників з'їзду до лемків- ської громади України та поза її межами, у якому на- голошувалося: «Депортація знищила культуру, а са- мих лемків поставила на межу зникнення»¹. Учасники з'їзду закликали дати політичну та правову оцінку ак- ції «Вісла» 1947 р.; спільно з урядом Польщі розро- бити державну програму етнічного відродження Лем- ківщини, яка б передбачала повернення депортованих на свої землі, повернення їхнього майна та прийня- ти Закон України «Про визнання депортованих осіб, примусово переселених у 1944—1946 і 1951 рр. з те-

¹ Звернення делегатів та учасників V з'їзду лемків Украї- ни. Архів автора.

риторії Польщі в Україну». Аналізуючи подібні вимоги та заклик учасників з'їзду, можна дійти висновку, що окремі з положень не витримують критики, оскільки не мають реальної основи. Прикладом, на мою думку, може бути формулювання та озвучення вимоги «етнічне відродження Лемківщини». Водночас у резолюціях з'їзду простежується оптимістичне твердження організаторів, що лемкознавчу тематику обирають багато науковців та студентів предметом своїх досліджень². Не розумію, чим зумовлені подібні висловлювання, які вважаю перебільшеними. На мою думку, лемкознавчий науковий простір в Україні, на відміну від Польщі та Словаччини, в умовах сьогодення навпаки був і залишається на маргінесі академічного поля. Організатори з'їзду чомусь обмежилися присутністю та виступами тільки діячів влади та громадськості. Натомість голос наукової спільноти України, який на таких заходах такий доречний, був відсутній.

Від 2005 р. у Польщі почала діяти Спільна комісія уряду і національних та етнічних меншин, де лемківську спільноту представляли Олена Дуць-Файфер, що підтримує і пропагує етнічну окремішність лемків, та Степан Гладик³.

Висновки. Таким чином, у статті ми намагалися прослідкувати особливості етнополітичних процесів на Лемківщині, визначити характер збереження і утвердження національної ідентичності серед лемків в умовах їх дисперсного розселення а в кінцевому підсумку проблеми етнокультурної і національної згуртованості лемків в умовах сьогодення.

Сьогодні залишається очевидним, що Лемківщина є складовою польсько-українсько-словацького пограниччя, що обіймає лімінальний простір між річками Збруч та Сян, сформований по обидва боки українсько-польсько-словацького кордону. Тривожним фактором сучасного лемківства є прийнята і пропагована етнополітика щодо лемків, виходячи не із сутнісних принципів потреб суспільства, зокрема із завдань етнокультурної інтеграції, історичної тради-

ції, а від етнополітики різних держав. Хочемо акцентувати, що відсутня власна активна національна візія, яка поступається інерційному політичному мисленню. Власне ця політика регіоналізму зумовила політику політичного сепаратизму на Закарпатті. Інтелектуально-інформаційна диверсія, яка начебто демократично пропонується як альтернативність поглядів, насправді відновлює ортодоксальні ідеології лемківської/русинської окремішності, а загалом сповільнює процес консолідації, драматизуючи етноідентифікаційний процес.

1. *Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження*: у 2 т. Т. 1. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. 360 с.; Т. 2. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2002. 420 с.
2. Зан М. Інституційні механізми етнополітики та політична репрезентація етнічних меншин Словацької Республіки. *Наук. журнал «Політикус»*. 2019. Вип. 1. С. 88—96.
3. Фабрика-Процька О. *Пісенна культура лемків України (XX—XXI ст.)*: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013. 328 с.
4. Наконечний В. Часопис Наш лемко — феномен української періодики міжвоєнного часу. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2017. Вип. 29: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 520—528.
5. Lyubchuk I. THE SOVIET/RUSSIAN PROPAGANDA AND THE FATE OF LEMKOS BETWEEN THE 1920S AND THE 1940S. *Codrul Cosminului*. 2024. № 2. P. 283—306. URL: https://codrulcosminului.usv.ro/wpcontent/uploads/2024/12/Article.2.Vol_30-2.pdf
6. Lyubchuk I. D. *Lemkos' Fates and Misfortunes*. Translated by Krystyna Butchak. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2024. 208 p.: il.
7. Гальчак Б. Лемківські перспективи на XXI століття. *Історичний архів. Наукові студії. Збірник наукових праць*. Миколаїв: Вид-во УДУ ім. Петра Могили, 2012. Вип. 8. С. 15—23.
8. Karczmarszewski A. *Swiat Lemkow. Etnograficzna podroz po Lemkowszyznie*. Rzeszow: Libra, 2015. 264 s.
9. Pecuch M. *Tożsamość kulturowa Lemkow w zachodniej Polsce i na Ukrainie. Studium porównawcze*. Gorzów WLKP. 2009. 208 s.
10. Treszczynska P. *Lemkowszczyzna zapamiętana. Opowieści o przeszłości i przestrzeni*. Kraków: Wyd-wo uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. 444 s.
11. Мушинка М. Політичне русинство на сучасному етапі *Народна творчість та етнографія* 2009 № 4—5. С. 181—190.
12. Сополіга М. Українці Словаччини: історико-етнографічний аспект. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 3. С. 16—23.

² Резолюція, прийнята на V з'їзді лемків України. Архів автора.

³ 3 березня 2020 р. Стефан Гладик, лемківський громадський діяч у Польщі, відійшов у вічність. У 1990 році він був співзасновником Об'єднання лемків. Багато років очолював ОЛ, яке вважається однією з найбільших лемківських організацій у Польщі. — Прим. редактора.

13. Курило В. Список Талергофцов из Лемковины. *Карпаторусский Календарь Лемко-Союза на год 1964*.
14. Флюнт З. Визвольний відгомін на Лемківщині. *Літопис Червоної Калини*. 1930. Ч. 7—8.
15. Пап С. *Історія Закарпаття*. Івано-Франківськ: Нова Зоря. Т. 3.
16. Масові арештування. Сянік. *Свобода*. 1922. 8 листопада.
17. Останні могики на Лемківщині. *Рідна школа*. 1932. 15 жовтня.
18. Львівська Національна Наукова бібліотека 9далі (ЛННБ) ім. Василя Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 122.
19. Наше становище. *Наш Лемко*. 1938. 15 вересня.
20. Лемки українці перед окрайським судом у Новому Санчії. *Діло*. 1936. 13 листопада.
21. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Zespół MSW. Sygn. 963.
22. Державний архів Львівської області. Ф. 121. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 83.
23. Archiwum Państwowe w Pchymysly. (APP). Zespół 157. Sygn. 3.
24. Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської адміністрації Лемківщини 1936. Стемфорд; Коннектикат, 1970. 178 с.
25. Archiwum Państwowe w Krakowie. Zespół MSW. Sygn. 79 a.
26. Бохонко І. Калейдоскоп з Лемківщини. *Нова Зоря*. 1934. 27 травня.
27. «Лемковина — Сибір». *Лемко*. 1934. 13 вересня.
28. Зинін С. *Лемковина — Сибір*. Львів, 1934.
29. 1888—1988. *Димитрій Вислоцький. Голос Ватри*. 1988. № 5.
30. Lyubchuk I. *Lemkos fates and misfortunes*. Translated by Krystyna Butchak. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2024.
31. Олійник М. Пізнаваймо рідні оселі. *Наш Лемко*. 1938. 15 листопада.
32. Православні парохії на Лемківщині. *Діло*. 1931. 3 вересня.
33. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1526. Арк. 219 зв.
34. Тарнович Ю. *На згадку Закарпаття*. Торонто: Лемківщина. Б. р.
35. Виселенча акція на Лемківщині. Пофронтове виселення. *На сторожі*. 1948. № 5.
36. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 28.
37. Більський Е. Трагедія Холмщини і Підляшшя. *Наше життя*. 1947. 28 липня.
38. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40—50-х років ХХ століття.
39. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р. 295. Оп. 5. Спр. 256 а.
40. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2609.
41. Українські народні пісні з Лемківщини. Зібрані О. Гижею. Київ: Музична Україна, 1972. 390 с.
42. Ткачик М. Довга дорога з батьківських земель на Велику Україну (спогади про колишніх мешканців с. Кам'яна). *Межею чужини розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944—1947 рр.* За ред. проф. М. Якименка. Полтава: Сімон, 2007.
43. *Лемки на Луганщині: сторінки історії і культури. Краєзнавчий нарис*. Уклад. О.В. Манятіна. Луганськ, 2012.
44. Глуховцева К. Відображення міфологічних уявлень українців в обряді «покривання молодої». Уклад.: С.Є. Панцьо, Н.О. Свистун. *Studia methodologica*. Тернопіль, 2009. Вип. 27: Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті.
45. Байкеніч Д. Втрата етнічно-культурної ідентичності українських переселенців із Польщі, розселених у східних областях УРСР у 1945—1947 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Культурологія: зб. наук. праць. Острого, 2010. Вип. 5. С. 147—150.
46. Любчик І.Д. Лемківство під впливом «оксамитових перемін» у Центрально-Східній Європі. *Народознавчі зошити*. 2023. № 2 (170). С. 458—468. URL: <https://doi.org/10.15407/>
47. Іванців М. Вісті з Тернопільського товариства «Лемківщина». *Лемківщина*. 1992. № 3. С. 27—28.

REFERENCES

- (1999). *Lemkivshchyna. Historical and ethnographic research: in 2 vol.: (Vol. 1)*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Zan, M. (2019). Institutional mechanisms of ethnopolicies and political representation of ethnic minorities of the Slovak Republic. *Scientific journal «Politicus»* (Issue 1, pp. 88—96) [in Ukrainian].
- Fabrika-Protska, O. (2013). *Song Culture of the Lemkos of Ukraine (XX—XXI Centuries): Monograph*. Ivano-Frankivsk: Nova Zorya [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, V. (2017). Magazine Our Lemko — a phenomenon of Ukrainian periodicals of the interwar period. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood* (Issue 29, pp. 520—528). Lviv [in Ukrainian].
- Lyubchuk, I. (2024). THE SOVIET/RUSSIAN PROPAGANDA AND THE FATE OF LEMKOS BETWEEN THE 1920S AND THE 1940S. *Codrul Cosminului*, 2, 283—306. Retrieved from: https://codrulcosminului.usv.ro/wpcontent/uploads/2024/12/Article.2.Vol_30-2.pdf.
- Lyubchuk, I.D., & Butchak, K. (2024). *Lemkos' Fates and Misfortunes*. Ivano-Frankivsk: Misto NV.
- Halchak, B. (2012). Lemko perspectives for the 21st century. *Historical archive. Scientific studies. Collection of scientific papers* (Issue 8, pp. 15—23). Mykolaiv: Petro Mohyla UDU Publishing House [in Ukrainian].
- Karczmarzewski, A. (2015). *The World of Lemkow. An Ethnographic Journey through the Lemkow Region*. Rzeszow: Libra [in Polish].

- Pecuch, M. (2009). *The Cultural Identity of the Lemkos in Western Poland and Ukraine. A Comparative Study*. Gorzow WLKP [in Polish].
- Treszczynska, P. (2013). *Lemkoland Forgotten. Stories about the Past and Space*. Krakow: Jagiellonian University Publishing House [in Polish].
- Mushynka, M. (2009). Political Ruthenianism at the Present Stage. *Folk Art and Ethnography*, 4—5, 181—190 [in Ukrainian].
- Sopolyga, M. (2017). Ukrainians of Slovakia: historical and ethnographic aspect. *Folk art and ethnology*, 3, 16—23 [in Ukrainian].
- Kurilo, V. *List of Talerhoftszy from Lemkovina. Carpatho-Russian Calendar of the Lemko-Union for 1964* [in Ukrainian].
- Flyunt, Z. (1930). The Liberation Echo in the Lemko Region. *Chronicle of the Red Kalina* (Part 7—8) [in Ukrainian].
- Pap, S. *History of Transcarpathia* (Vol. 3). Ivano-Frankivsk: Nova Zorya [in Ukrainian].
- (1922, November 8). Mass arrests. Syanik. *Svoboda* (P. 2) [in Ukrainian].
- (1932, October 15). The Last of the Mohicans in the Lemko Region. *Native School* [in Ukrainian].
- Lviv National Scienfife Library named after V. Stefanyk*. Manuscripts Departamen F. 122 [in Ukrainian].
- (1938, September 15). Our situation. *Our Lemko* [in Ukrainian].
- (1936, November 13). Lemko Ukrainians before the Ukrainian court in New Sanchia. *Dilo* [in Ukrainian].
- Archives of Modern Records in Warszawa*. MSW. Sygn 963 [in Polish].
- State Archives of Lviv Region*. T. 121. Op. 1. Spr. 102 [in Ukrainian].
- State Archives in Pszemysl*. T. 157. Sygn 3 [in Polish].
- (1970). *Schematic of the Greek Catholic clergy of the Apostolic Administration of the Lemkivshchyna 1936*. Stamford; Connecticut [in Ukrainian].
- State Archives in Krakow*. MSW. F. 79 a [in Polish].
- Bohonko, I. (1934, May 27). Kaleidoscope from Lemko Region. *Nova Zorya* [in Ukrainian].
- (1934, September 13). Lemkovyna — Siberia. *Lemko* [in Ukrainian].
- Zynin, S. (1934). *Lemkovyna — Siberia*. Lviv [in Ukrainian].
- (1888—1988). Dimitri Vyslotsky. Voice of *Vatra*, 5 [in Ukrainian].
- Lyubchuk, I., & Butchak, K. (2024). Lemkos fates and misfortunes. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
- Oliynyk, M. (1938, November 15). Let's get to know our native homes. *Our Lemko* [in Ukrainian].
- (1931, September 3). Orthodox parishes in the Lemko region. *Dilo* [in Ukrainian].
- State Archives in Ivano Frankivsk Region*. T. 2. Op. 1. F. 1526 [in Ukrainian].
- Tarnovych, Y. *On the Burnt Grounds of Zakerzonya*. Toronto: Lemkivshchyna [in Ukrainian].
- (1948). Vyselencha Eviction campaign in the Lemko region. Front-line eviction. *On guard*, 5 [in Ukrainian].
- Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine*. F. 4959. Op. 1. F. 28 [in Ukrainian].
- Bilsky, E. (1947, July 28). The Tragedy of Kholmshchyna and Podlasie. *Our Life* [in Ukrainian].
- Tsependa, I. *Ukrainian-Polish relations in the 40s—50s of the 20th century* [in Ukrainian].
- State Archives of Ivano-Frankivsk Region*. F. 295. Op. 5. R. 256 a [in Ukrainian].
- Central State Archive of Public Associations of Ukraine*. T. 1. Op. 23. F. 2609 [in Ukrainian].
- Gyzhey, O. (1972). Ukrainian folk songs from the Lemko region. Kyiv: Musical Ukraine [in Ukrainian].
- Tkachyk, M., & Yakimenko, M. (Ed.). (2007). The Long Road from the Fatherland to Great Ukraine (Memories of Former Residents of the Village of Kamiana). *Life Torn Apart by the Border of a Foreign Land: Deportation of Lemkos from Poland to Ukraine 1944—1947*. Poltava: Simon [in Ukrainian].
- Manyatyn, O.V. (2012). *Lemkos in Luhansk Oblast: Pages of History and Culture. Local History Essay*. Luhansk [in Ukrainian].
- Glukhovtseva, K., Pantsyo, S.Ye., & Svystun, N/O. (2009). Reflection of mythological ideas of Ukrainians in the rite of «covering the bride». *Studia methodologica* (Issue 27). Ternopil [in Ukrainian].
- Baykenich, D. (2010). The loss of ethnic and cultural identity of Ukrainian immigrants from Poland, resettled in the eastern regions of the Ukrainian SSR in 1945—1947. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Series: *Culturology: collection of scientific works* (Issue 5).. Ostroh [in Ukrainian].
- Liubchuk, I.D. (2023). LEMKIVSTVO UNDER THE INFLUENCE OF «VELVET CHANGES» IN CENTRAL-EASTERN EUROPE. *The Ethnology notebooks*, 2 (170). Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/> [in Ukrainian].
- Ivantsiv, M. (1992). News from the Ternopil Society «Lemkivshchyna». *Lemkivshchyna*, 3 [in Ukrainian].